

NOTÍCIA DE LA TROBALLA D'UNS MATERIALS ARQUEOLÒGICS A L'ENTRADA DE LA COVA ESTRETA (Pollença)

per Damià RAMIS ¹ i Carles QUINTANA ²

Resum

Es descriuen els materials arqueològics recuperats a l'entrada de la cova Estreta (Pollença). Es proposa una cronologia pretalaiòtica inicial per a l'ocupació de la cavitat, basada en paral·lelismes ceràmics. Finalment es realitza una interpretació sobre la funcionalitat del jaciment, relacionant-la amb la pastura de caprins.

Abstract

The archaeological materials found at the entrance of Cova Estreta (Pollença) are described. An early pre-talayotic chronological framework for the occupation of the cave, based on pottery parallelisms, is suggested. Finally, an interpretation of the functional character of the site with respect to caprine-animal pastoralism is discussed.

Introducció

La cova Estreta de Pollença, descoberta a començaments de l'any 1996, va transcendir a la literatura científica a causa del dipòsit paleontològic trobat al seu interior (ENCINAS i ALCOVER, 1997; SEGUÍ, 1999) i dels diversos estudis paleoecològics i biomol·eculars que aquest descobriment ha permès realitzar (e.g., QUETGLAS i BOVER, 1998; ALCOVER *et al.*, 1999; BOVER i ALCOVER, 1999; LALUEZA *et al.*, 2000).

El present treball està motivat per l'aparició d'uns materials arqueològics, en estat molt fragmentari, trobats a l'entrada de la cova. L'objectiu fixat és, d'una banda, la descripció d'aquestes restes i, en segon lloc, el plantejament d'una interpretació sobre el seu possible significat cultural.

La cova i el seu marc físic

La descripció de la cova Estreta i del seu entorn va ésser realitzada per ENCINAS i ALCOVER (1997), que també en publicaren la topografia. Es tracta d'una

petita cavitat situada al damunt del pla del Rafal d'Ariant, en direcció al pla de les Egües. Es troba dintre dels terrenys pertanyents a la possessió d'Ariant. El relleu és molt escarpat i la vegetació actual, molt pobra en espècies, està caracteritzada pel carritxar (*Ampelodesmos mauritanica*).

L'entrada s'obre a la part septentrional d'una petita dolina situada al costat del penya-segat que dona al pla del Rafal. La cavitat és un sistema de conducció d'aigües d'escoriment. Topogràficament consta d'una entrada petita, en forma de saleta, de 3 m d'ample per 3,5 m de fons i uns 4 m d'alçada màxima, la qual s'obre en direcció NO. Breument, podem indicar que l'interior de la cova està format per diferents galeries connectades mitjançant passos estrets o bots. En conjunt, segueixen un sentit descendent, situant-se el final de la cova uns 12,5 m per sota el punt més alt del pis de la cova.

L'accés a l'interior de la cova era inicialment impossible, ja que al final de la primera galeria, la qual tenia una amplada inferior al 70 cm, estalactites i pedres consolidades per colada estalagmítica tancaven el pas, i per tant hagué d'ésser desobstruït durant el procés d'exploració.

El mateix any 1996 començà l'excavació, dirigida pel Dr Josep A. Alcover, del dipòsit fòssilífer localitzat al seu interior, de la qual se n'han realitzat quatre campanyes fins avui.

1 Institut Mediterrani d'Estudis Avançats (CSIC-UIB). Ctra. Valldemossa km 7.5. 07071 Palma.
2 Laboratori de Prehistòria i Arqueologia. Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts. Universitat de les Illes Balears. Ctra. Valldemossa km 7.5. 07071 Palma.

Materials recuperats

ENCINAS i ALCOVER (1997: 87) esmentaren la troballa de cinc fragments ceràmics i un fragment de vidre de fosa o "pseudo-obsidiana" a la superfície de l'entrada, durant les primeres exploracions de la cova, significat l'absència de qualsevol material arqueològic al seu interior. Durant les campanyes d'excavació del jaciment, es varen recuperar alguns altres fragments de ceràmica, tots ells fets a mà, i restes òssies d'espècies introduïdes a l'àmbit més exterior de la cavitat. També s'ha de dir, però, que una de les peces, un fragment de base, es trobà en superfície al final de la primera galeria, il·lustrant els processos postdeposicionals en la formació del dipòsit.

Estratigràficament, a la saleta d'entrada es va documentar la presència d'un sol nivell sedimentològic amb una potència màxima d'uns 40 cm, dipositat directament sobre la roca mare. Estava format per un sediment argilós, molt homogeni, de color marronenc i amb escassa presència de pedres, d'identiques característiques al sediment del nivell paleontològic 2 de l'interior de la cova (ENCINAS i ALCOVER, 1997: 91).

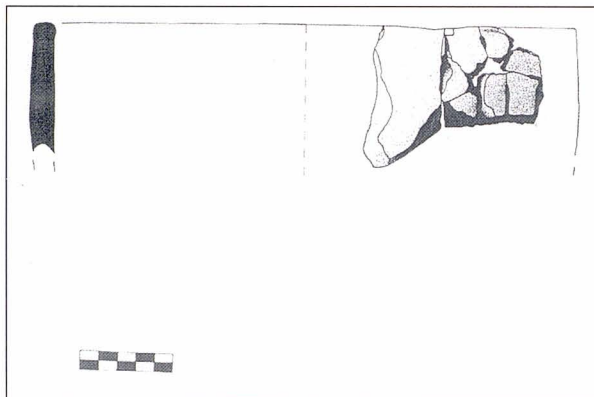

Figura 1: Fragments de vora ceràmica (CES-33 a CES-40) pertanyents a un gran contenidor de forma cilíndrica o de tonell. Escala 5 cm.

Figure 1: Pottery fragments (CES-33 to CES-40) corresponding to the rim of a big cylindrical or barrel-like container. Scale 5 cm.

CERÀMICA

Es varen recuperar un total de quaranta fragments ceràmics. Les formes identificades són dues. La primera d'elles és una vora recta (Núm. Inv. CES-33 fins a CES-40; Figura 1), que no es diferencia de les parets de la peça, i amb el llavi pla. No és segura la seva inclinació, ja que el fragment conservat és força petit, però en tot cas sembla que les parets de la peça devien caure rectes o quasi rectes. S'ha calculat un diàmetre aproximatiu d'uns 30 cm. A la part conservada de la peça, s'aprecia el començament d'un element de premsió. Així mateix, es va recuperar en superfície una base plana de

paret oberta i corba (Núm. Inv. CES-31; Figura 2), la qual no presenta repeu ni engrossament, sense que es puguin fer gaires apreciacions al respecte.

Pel que fa als aspectes tecnològics s'ha pogut observar, entre els diferents fragments ceràmics, la presència d'almenys dos tipus de pastes distintes. El primer tipus, força depurat, presenta una superfície porosa amb escassa o nul·la presència de desgriant. Al segon, per contraposició, sí podem observar l'existència de desgriant que, en observació macroscòpica, s'adverteix localitzat en partícules petites o molt petites, d'un color que oscil·la entre el blanc i el gris, amb un origen probablement calcari. En cap cas s'adverteixen a les superfícies dels fragments, tant de la primera com de la segona pasta, tractament de brunyit o espatulat, encara que no es pot descartar que els mateixos hagin desaparegut.

RESTES ÒSSIES

S'han recuperat 42 restes òssies, 29 de les quals han pogut ser identificades. En primer lloc, s'ha de destacar l'exhumació d'una peça dentària humana. Pel que fa a les restes faunístiques identificades, excepció feta de tres molars de *Myotragus* (els quals presenten un major grau de fossilització), totes elles pertanyen a caprins introduïts sense que, en cap cas, s'hagi pogut diferenciar entre cabra i ovella. Els ossos més representats són els molariformes (4 sencers i 17 fragments), i també s'ha documentat la presència d'un fragment medial de costella, un disc intervertebral no fusionat i dos ossos tarsals. No s'hi observen marques de tall, cremades ni patrons de fractura intencionada.

ELEMENTS LÍTICS

S'ha constatat la presència d'un únic element lític (Núm. Inv. CES-41; Figura 3), recuperat en superfície durant la primera exploració de la cova, a la saleta d'entrada. És una peça de forma irregular, elaborada sobre un mineral vidriós de color negre. S'hi aprecien ones de percussió, sense poder-ne concretar la causa. Té un aspecte idèntic a uns materials trobats a la zona propera de l'avenc de s'Aigo, a Mortitx, inicialment considerades com obsidiana (CARBONELL *et al.*, 1981: 80), idea descartada però, a partir d'una anàlisi mineralògica, la qual planteja la possibilitat que es tracti en realitat de vidres de fosa (ALCOVER *et al.*, 2001), idea coincident amb l'exposada per ENCINAS (com. pers.) a partir de la troballa de fragments del mateix tipus de material a la cova de s'Entreforc (Escorca). D'altra banda, els estudis arqueometal·lúrgics documenten que les escòries de coure i d'altres metalls presenten una naturalesa negra cristal·lina (e.g., MOHEN, 1992: 76-77).

La cova Estreta és una més de les localitats on es té constància de la presència de l'anomenada "pseudo-obsidiana", entre les quals es troben les ja esmentades

de Mortitx (e.g., MERINO, 1997: 61), la cova de s'Entreforc (ENCINAS, com. pers.) i el camí de ses Figueroles (ALCOVER, com. pers.), les tres a Escorca.

Interpretació cronològica i cultural

Dos són els elements que ens poden donar una orientació cronològica per poder situar aquest dipòsit dins un marc temporal mínimament definit: el tipus de pasta dels fragments ceràmics i, en segon lloc, la forma del fragment de vora ja descrit.

A les pastes descrites anteriorment, destaca l'absència o l'escassa presència de desgreixant, la qual cosa sembla indicar que no pertanyen al període talaiòtic, on la presència d'inclusions petites i mitjanes és molt freqüent. Així mateix, cal destacar que tot el conjunt recuperat és aparentment homogeni, ja que ambdós tipus de pasta són característics de contextos pre-talaiòtics (en el sentit de ROSSELLÓ-BORDOY, 1972).

Pel que fa al fragment de vora, sembla que formava part d'un gran contenidor de forma cilíndrica o de tonell amb agafadors horitzontals a la part superior, just per sota de la vora. Aquest tipus de recipient va ser descrit inicialment a partir dels exemplars trobats a la balma de Son Matge, en un primer moment considerats més recents que la ceràmica de tradició campaniforme (ROSSELLÓ-BORDOY i WALDREN, 1973: 40, 74). No obstant, a les publicacions posteriors, els mateixos fragments aparegueren amb una procedència cronològica i estratigràfica diferent i esdevingueren neolítics (e.g., FERNÁNDEZ-MIRANDA i WALDREN, 1979: 355-357), com va significar ENSENYAT (1991). Per aquest motiu s'ha plantejat la necessitat de comprovar l'assignació cronològica i cultural d'aquest tipus ceràmic mitjançant l'estratigrafia d'altres jaciments, abans de la seva acceptació (e.g., COLL, 2000: 379). El que es pot acceptar, en base al registre actual, és que no és posterior a la primera meitat del II mil·lenni cal BC. La troballa de restes de contenidors ceràmics de gran mida a l'interior de coves planteja que, originàriament, aquests podrien servir per recollir l'aigua de

qualque degotís, tal com fan palès diversos exemples etnològics mallorquins (e.g., TRIAS, 1982: 30; BARCELÓ *et al.*, 1998: 21) o, si més no, per emmagatzemar-la.

En definitiva, els materials arqueològics documenten l'ocupació d'aquesta petita cavitat a un moment indeterminat anterior a la segona meitat del II mil·lenni cal BC, sense que es pugui precisar tampoc el període cultural en què s'ha de situar, a causa dels problemes que arrossega el registre arqueològic actual. A altres coves de la serra de Tramuntana, com el coval Simó (COLL, 2000) o la cova de sa Tossa Alta (CALVO *et al.*, 2000), també s'hi ha registrat la presència del mateix tipus de tonells, però sense poder-ne acotar, pel moment, l'enquadrament cronològic ni cultural.

Aquest fet introdueix la qüestió de l'ocupació de les coves de la serra de Tramuntana com a llocs d'hàbitat durant l'anomenat Pretalaiòtic. Aquest és un fenomen documentat des de temps ençà, sovint a partir d'excavacions poc sistemàtiques i de què tan sols se'n tenen breus notícies, però, a les quals, l'aparició de fragments de ceràmica incisa de tradició campaniforme, o d'altres elements associats, les situava dins un interval cronològic relativament precís. Com exemples, a més de les ja esmentades, es poden citar la cova de Son Torrella, la cova del Penó, la cova de s'Alova o el coval d'en Pep Rave (e.g., ENSENYAT, 1969; 1971; COLL, 1991).

ENSENYAT (1969: 70) relacionà l'ocupació d'aquestes coves amb la pastura estival, proposant que el ramat es baixava al pla durant l'hivern, ja que considerava aquesta zona com difícilment habitable durant l'estació més freda. En canvi, LEWTHWAITE (1985: 217) interpretà aquests assentaments als cims de la serra com a subordinats a una economia agrícola dominant, bé per allunyar el bestiar de les valls fèrtils o bé a causa d'un increment demogràfic que obligà a colonitzar les zones més marginals. A grans trets, el model d'ENSENYAT (1969) és el que se segueix a la bibliografia recent (e.g., CALVO *et al.*, 2001: 37).

A la zona continental més pròxima a l'arxipèlag balear s'ha documentat l'ocupació estacional, com a lloc d'habitació, de cavitats a zones muntanyoses per part de grups neolítics o posteriors, fet que ha estat interpretat com a producte de pràctiques de ramaderia transhumant o transtermant a la bibliografia dels darrers anys (e.g., MARTÍN, 1992; PALOMAR, 1996; SAÑA, 1998).

Sembla raonable suggerir la relació de l'ocupació prehistòrica de la cova Estreta amb la pràctica de la pastura itinerant de caprins per part dels grups pre-talaiòtics. A partir del registre arqueològic de la cova, la vaixella ceràmica estaria formada per molt poques unitats (una d'elles interpretable plausiblement com a dipòsit d'aigua), les restes òssies no presenten evidències que permetin interpretar-les com restes de menjar, i tampoc hi ha cap indicati d'una foguera. A més, l'espai

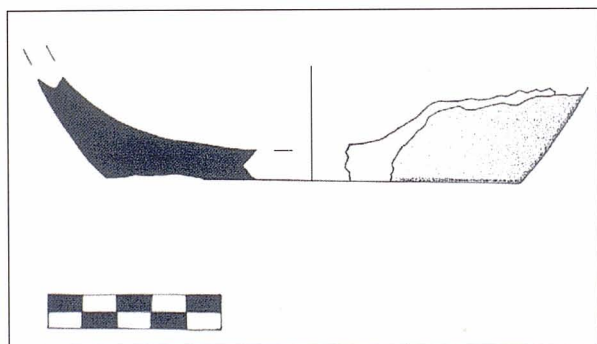

Figura 2: Fragment de base plana (CES-31). Escala 5 cm.

Figure 2: Fragment of a flat-base container (CES-31). Scale 5 cm.

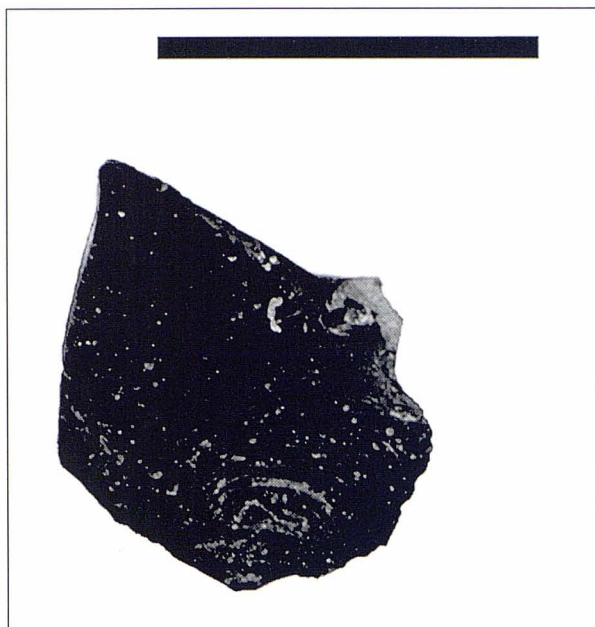

Figura 3: Element lític fet de l'anomenada "pseudo-obsidiana" (CES-41). Escala 2 cm.

Figure 3: Lithic piece of the so-called "pseudo-obsidian" (CES-41). Scale 2 cm.

habitable de la saleta d'entrada és tan sols d'uns 6 m². Aquestes dades denoten una ocupació poc intensa del jaciment. Per tant, tot plegat sembla apuntar que es tracta d'un lloc ocasional de refugi o descans d'un o varis pastors que haguessin de dur a pasturar el seu ramat per aquells paratges. S'han descrit jaciments de característiques semblants a altres illes com per exemple La Palma (PAIS, 1996: 321). La cova Estreta compleix els principals requisits d'un assentament muntanyenc de pastors (ANGIONI, 1973-74: 392; PAIS, 1996: 128-129), la proximitat a l'aigua (basses del torrent de Mortitx i font del Rafal d'Ariant) i la bona visibilitat per poder controlar el ramat.

En darrer lloc, la presència d'un fragment del que podria ser interpretat com a vidre de fosa, ens podria estar donant una pista de la realització d'activitats paral·leles a la pastura dels ramats de caprins domèstics. Això suposaria que els pastors aprofitarien l'estada a la serra de Tramuntana per recollir mineral cuprífer i, fins i tot, per fondre'l i beneficiar-ne el metall. En aquest cas, tendríem un tercer element cronològic per a la interpretació del jaciment, ja que l'existència d'una resta del procés de fosa ens situaria dins l'Edat dels Metalls, exclouent la seva pertinença al Neolític Final. No obstant, aquest element no ha estat tengut en compte a la discussió inicial de la cronologia del jaciment a causa del caràcter especulatiu d'aquesta afirmació mentre no es pugui comprovar la hipòtesi manejada en aquest treball sobre l'origen de la "pseudo-obsidiana". No és descartable un altre tipus d'origen d'aquest material, relacionat amb alteracions produï-

des per fenòmens diferents als esmentats i, d'altra banda, les prospeccions geològiques realitzades a la zona, tot i que no han estat molt intenses, apunten l'absència de minerals amb interès metal·lúrgic (CRESPI, com. pers.).

De tota manera, i per concloure, no es pot deixar de tenir en perspectiva que la interpretació presentada en aquest treball prové d'un conjunt molt fragmentari, afectat per processos postdeposicionals i sense estratigrafia clara, malgrat l'aparent coherència dels materials arqueològics.

Agraïments

El Dr Josep Antoni Alcover ens va permetre l'estudi dels materials arqueològics de la cova Estreta abans de dipositar-los al Museu de Mallorca. També ens va assabentar de la troballa d'aquesta "pseudo-obsidiana" al camí de ses Figueres (Escorca) i ens va permetre consultar l'informe inèdit sobre el material inicialment interpretat com a obsidiana, realitzat pel Dr Pere Enrique. José Antonio Encinas ens va proporcionar informació de la troballa d'aquest tipus de material a la cova de s'Entreforc (Escorca). Enrique Gildemeister, propietari dels terrenys on s'ubica la cova Estreta, ens va facilitar l'accés en tot moment. El Consell de Mallorca va autoritzar la intervenció paleontològica i la va finançar parcialment. Pau Balaguer, Damià Crespí, el Dr Joan Fornós, el Dr Bernadí Gelabert, Lluís Gómez, Lluís Moragues, Guillem X. Pons, el Dr Antoni Rodríguez i Gemma Villanueva realitzaren valuoses indicacions sobre diversos aspectes geològics que il·lustren aquest article. El text també s'ha vist beneficiat dels comentaris i suggeriments del Dr Josep A. Alcover, el Dr Jaume Coll i el Dr Víctor Guerrero. El Dr Damià Jaume va revisar la traducció anglesa del resum i les figures. No obstant, tan sols els autors són responsables de les incorreccions que es puguin haver comès.

Aquest treball ha estat realitzat en el marc del projecte PB97-1173 de la DGICYT. Un dels autors (D.R.) és becari del Ministeri de Ciència i Tecnologia.

Bibliografia

- ALCOVER, J.A.; PÉREZ-OBOL, R.; YLL, E.-I. i BOVER, P. (1999). The diet of *Myotragus balearicus* Bate 1909 (Artiodactyla: Caprinae), an extinct bovid from the Balearic Islands: evidence from coprolites. *Biological Journal of the Linnean Society*, 66: 57-74.
- ALCOVER, J.A.; RAMIS, D.; COLL, J. i TRIAS, M. (2001). Bases per al coneixement del contacte entre els primers colonitzadors humans i la naturalesa de les Balears. *Endins*, 24 (en premsa).
- ANGIONI, G. (1973-74). I pastori dell'Ogliastra. Descrizione documentaria dell'ergologia tradizionale. *Studi Sardi*, 23 (2): 355-442.
- BARCELÓ, M.A.; GRÀCIA, F.; CRESPI, D.; VICENS, D.; PLA, V.; GINARD, A. i CASAS, J.A. (1998). Les cavitats de la serra de na Burguesa. Zona 3: Coll des Pastors (Calvià, Mallorca). *Endins*, 22: 19-35.

- BOVER, P. i ALCOVER, J.A. (1999). The evolution and ontogeny of the dentition of *Myotragus balearicus* Bate, 1909 (Artiodactyla, Caprinae): evidence from new fossil data. *Biological Journal of the Linnean Society*, 68: 401-428.
- CALVO, M.; GARCIA, J.; FORNÉS, J.; GUERRERO, V.M.; RAMIS, D. i SALVÀ, B. (2000). La cova de sa Bassa (Escorca, Mallorca). In GUERRERO, V.M. i GORNÉS, S. (coord.), *Colonización humana en ambientes insulares. Interacción con el medio y adaptación cultural*. Universitat de les Illes Balears: 401-416. Palma.
- CALVO, M.; GUERRERO, V.M. i SALVÀ, B. (2001). *Arquitectura ciclòpea del Bronze balear. Anàlisi morfofuncional y desarrollo secuencial*. El Tall. Palma.
- CARBONELL, E.; MORA, R.; PONS-MOYÀ, J. i COLL, J. (1981). La indústria en sílex del jaciment a l'aire lliure de la zona del Rafal des Porcs-Cova des Drac (Santanyí, Mallorca). *Endins*, 8: 75-80.
- COLL, J. (1991). Seriación cultural de los materiales del Coval d'en Pep Rave (Sóller, Mallorca). Elementos calcolíticos y talayóticos. *Trabajos de Prehistoria*, 48: 75-101.
- COLL, J. (2000). Excavación arqueológica del Coval Simó. Estado actual y perspectivas de futuro. In GUERRERO, V.M. i GORNÉS, S. (coord.), *Colonización humana en ambientes insulares. Interacción con el medio y adaptación cultural*. Universitat de les Illes Balears: 371-400. Palma.
- ENCINAS, J.A. i ALCOVER, J.A. (1997). El jaciment fòssilífer de la cova Estreta (Pollença). *Endins*, 21: 83-92.
- ENSENYAT, J. (1991). Island colonisation in the Western Mediterranean: the Balearic Islands. In WALDREN, W. H.; ENSENYAT, J. i KENNARD, R. (eds), *11nd Deya Conference of Prehistory*. BAR International Series, 574: 251-66. Oxford.
- ENSEÑAT, B. (1969). Aportación al conocimiento de los primitivos pobladores de Mallorca. In *X Congreso Nacional de Arqueología (Mahón, 1967)*. Zaragoza: Secretaría General de los Congresos Arqueológicos Nacionales: 67-74.
- ENSEÑAT, B. (1971). Historia primitiva de Mallorca. In MASCARÓ, J. (dir.), *Historia de Mallorca*: 289-352. Palma.
- FERNÁNDEZ-MIRANDA, M. i WALDREN, W.H. (1979). Periodificación cultural y cronología absoluta en la Prehistoria de Mallorca. *Trabajos de Prehistoria*, 36: 349-77.
- LALUEZA, C.; BERTRANPETIT, J.; ALCOVER, J.A.; SHAILER, N. i HAGELBERG, E. (2000). Mitochondrial DNA from *Myotragus balearicus*, an extinct bovid from the Balearic Islands. *Journal of Experimental Zoology*, 288: 56-62.
- LEWTHWAITE, J. (1985). Social factors and economic change in Balearic prehistory, 3000-1000 b.c. In BARKER, G. i GAMBLE, C. (eds.), *Beyond Domestication in Prehistoric Europe*. Academic Press: 205-231. Londres.
- MARTÍN, A. (1992). La economía de producción a lo largo del neolítico en Cataluña. In MOURE, A. (ed.), *Elefantes, ciervos y ovicaprinos. Economía y aprovechamiento del medio en la Prehistoria de España y Portugal*. Universidad de Cantabria: 203-228. Santander.
- MERINO, A. (1997). Nuevas cavidades de la zona de Mortix – puig d'en Massot (Escorca – Pollença), Mallorca. *Endins*, 21: 51-62.
- MOHEN, J.-P. (1992). *Metalurgia prehistórica. Introducción a la paleometalurgia*. Masson. Barcelona.
- PAIS, F.J. (1996). *La economía de producción en la prehistoria de la isla de La Palma: la ganadería*. Dirección General de Patrimonio Histórico, Estudios Prehispánicos 3. Santa Cruz de Tenerife.
- PALOMAR, V. (1996). Sobre la utilización de las cuevas en el bronce valenciano y su relación con los yacimientos al aire libre. *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses*, 17: 157-174.
- QUETGLAS, G. i BOVER, P. (1998). Reconstrucció de l'esquelet de *Myotragus balearicus* Bate, 1909 (Artiodactyla, Caprinae): noves implicacions morfofuncionals. *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 41: 159-171.
- ROSSELLÓ-BORDOY, G. (1972). La prehistoria de Mallorca. Rectificaciones y nuevos enfoques al problema. *Mayurqa*, 7: 115-56.
- ROSSELLÓ-BORDOY, G. i WALDREN, W.H.. (1973). Excavaciones en el abrigo del bosque de Son Matge (Valldemossa, Mallorca). *Noticiario Arqueológico Hispánico*, 2: 1-76.
- SAÑA, M. (1998). Arqueozoologia i faunes neolítiques a Catalunya. Problemàtica plantejada entorn a la dinàmica del procés de domesticació animal. *Cypsela*, 12: 99-110.
- SEGÚI, B. (1999). *Successió estratigràfica d'aus en els reblliments càrstics de les gimnèsies. Els ocells fòssils de Mallorca i de Menorca*. Universitat de les Illes Balears (Tesi Doctoral inèdita). Palma.
- TRIAS, M. (1982). Consideracions sobre les formes epifreàtiques de la cova de ses Gerres (Escorca, Mallorca). *Endins*, 9: 29-36.